

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка
факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ЗАСОБІВ
СПІЛКУВАННЯ В КОРЕКЦІЙНО-ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З
ДОШКІЛЬНИКАМИ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ
МОВЛЕННЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи KorL1-M18z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
за освітньою програмою
Логопедія. Спеціальна психологія
Палига Ілона Олександрівна
Керівник:
Сімко Алла Володимирівна,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
логопедії та спеціальних методик

Рецензент:
Гудима Олександр Васильович,
кандидат психологічних наук,
доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ В КОРЕКЦІЙНО-ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ	8
1.1. Роль невербальних засобів спілкування в онтогенезі мовлення	8
1.2. Особливості взаємозв'язку невербальних і вербальних засобів спілкування у дітей з загальним недорозвитком мовлення.....	16
1.3. Аналіз методів використання невербального спілкування в корекційно логопедичній роботі.....	27
Висновки до 1 розділу.....	33
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	35
2.1. Констатуючий експеримент: мета, завдання, методи, експериментальна база і методика дослідження.....	35
2.2. Характеристика спонтанної невербальної поведінки вихованців логопедичних груп.....	45
2.3. Варіативність поєднання незрілості невербальних засобів спілкування як базових передумов мовлення у дошкільників з ЗНМ.....	56
Висновки до 2 розділу.....	61

РОЗДІЛ 3 ВИКОРИСТАННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ В КОРЕКЦІЙНО ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ.....	63
3.1. Мета, завдання і організація експериментального навчання.....	63
3.2. Зміст експериментального навчання, орієнтованого на використання невербальних засобів спілкування в корекційно-логопедичній роботі.....	68
Висновки до 3 розділу.....	93
ВИСНОВКИ.....	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	97
ДОДАТКИ.....	110
Додаток А.....	110
Додаток Б.....	113
Додаток В.....	118
Додаток Г.....	127
Додаток Д.....	129

ВСТУП

Актуальність теми. Вивчення невербального спілкування дітей з недорозвиненням мовлення і визначення корекційно-розвиваючого ефекту невербальних засобів спілкування є однією з актуальних проблем сучасної логопедії. З одного боку невербальні засоби спілкування розглядаються як засіб компенсації комунікативних труднощів в умовах обмеженості мовленнєвих засобів (В. Ковшиков, Л. Лопатіна, О. Чаладзе та ін.), з іншого боку – як своєрідна передмовна, передкомунікативна підготовка дітей з ЗНМ (Н. Гаврилова, О. Грібова, О. Громова, І. Кондратенко, О. Мілевська, О. Павлова, О. Ткач С. Шаховська, К. Якуніна та ін.). В тому і іншому випадку в центрі уваги є реальна дитина і її здатність до спілкування та адаптації в соціумі, до прийому і передачі інформації.

У той же час в сучасній науці показано, що невербальні засоби не просто включені в спілкування, а є одним з факторів, який обумовлює розвиток і вдосконалення мови, прогресування механізмів мовленнєвої діяльності (І. Горєлов, М. Жинкін, О. Леонтєв та ін.). У психолінгвістиці позначена фундаментальна роль невербальних засобів спілкування в онтогенезі мови (Т. Ахутіна, І. Горєлов, М. Жинкін, О. Ісеніна, В. Ковшиков, О. Леонтєв та ін.); в психофізіології досліджена компліментарність вербальних і невербальних функцій в мовному процесі (Л. Балонов, В. Дегліна, М. Матова та ін.), в лінгвістиці вказано на ключове значення невербальних компонентів в процесі живого вживання мови (Є. Верещагін, Ю. Караулов, Г. Колшанській, В. Костомаров та ін.); в

психології розкрито значення невербальної поведінки для успішної комунікації і соціалізації особистості (О. Бодальов, В. Лабунська та ін.).

Незважаючи на достатню розробленість проблеми корекції мовленнєвого недорозвинення (Л. Волкова, Н. Жукова, Р. Лалаєва, О. Мастюкова, О. Орлова, Т. Філічева, Г. Чіркїна, С. Шаховська, А. Ястребова та ін.), у вітчизняній логопедії є відомості про те, що навіть в умовах корекційно-логопедичної роботи мовні порушення нерідко мають стійку форму і продовжують зберігатися в старшому віці (Н. Гаврилова, О. Мілевська, М. Шеремет та ін.). У цих умовах особливого значення набуває проблема вдосконалення і доповнення існуючих методик корекції мовного недорозвинення новим змістом, націлений на формування у дошкільнят з ЗНМ базових передумов мовлення і розвиток у них повноцінної мовленнєвої діяльності.

Інтегрованість невербальних засобів спілкування в мовленнєву діяльність, їх значення для розвитку мови і формування процесів породження мовлення та сприйняття мовлення, необхідність підвищення ефективності корекції мовного недорозвинення визначає актуальність дослідження проблеми використання невербальних засобів спілкування в корекційно-логопедичній роботі.

В рамках даної проблеми визначена тема дослідження: «Використання альтернативних засобів спілкування в корекційно-логопедичній роботі з дошкільниками з загальним недорозвиненням мовлення».

Мета дослідження– теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити ефективність корекційно-логопедичної роботи з дошкільниками з загальним недорозвиненням мовлення за допомогою використання невербальних засобів спілкування.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

1. Визначити теоретико-методологічні основи дослідження проблеми використання невербальних засобів спілкування в корекційно-логопедичній

роботі з дошкільниками з ЗНМ.

2. Виявити стан невербальних засобів спілкування як базових передумов мовлення у дошкільників з ЗНМ в порівнянні з дошкільниками з типовим розвитком.

3. Розробити і реалізувати модель навчання невербальних засобів спілкування дошкільнят із загальним недорозвиненням мови з метою формування у них повноцінної мовленнєвої діяльності.

Об'єкт дослідження – стан невербальних засобів спілкування як базових передумов мовлення у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення.

Предмет дослідження – процес використання невербальних засобів спілкування в корекційно-логопедичній роботі, як умова розвитку повноцінної мовленнєвої діяльності у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення.

Методи дослідження.

Для досягнення мети застосовувались методи теоретичного та емпіричного дослідження:

- *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми, метод моделювання та ін.;

- *емпіричні*: аналіз медико-психолого-педагогічної документації, напівстандартизоване спостереження, бесіда, педагогічний експеримент.

- *методи математичної обробки результатів дослідження.*

Гіпотеза – у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення невербальні засоби спілкування як базові передумови мови сформовані недостатньо. Включення невербальних засобів спілкування в систему корекційно-логопедичної роботи є невід'ємною умовою для розвитку повноцінної мовленнєвої діяльності у дошкільників з ЗНМ.

База дослідження. Дослідження проводилось на базі закладів дошкільної освіти комбінованого та компенсуючого типів: Кам'янець-Подільських закладів дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №

16, «Айболить», заклад дошкільної освіти № 5 «Олімпійський», заклад дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу № 3 «Теремок».

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів полягає у тому, що:

– *узагальнено* існуючі теоретичні відомості про формування мовлення та засобів спілкування у дітей дошкільного віку ззагальним недорозвитком мовлення та затримкою психічного розвитку;

– *проведено аналіз* медико-психолого-педагогічної документації; спостереження за дітьми; бесіди з батьками, фахівцями і вихователями закладів дошкільної освіти.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його результати повинні враховуватись вихователями та батьками при формуванні мовлення та засобів спілкування, що в свою чергу сприятиме розвитку мовлення у дітей дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення та затримкою психічного розвитку. Також ця інформація може бути використана психологами і логопедами при подоланні мовленнєвих вад.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися та отримали схвалення на IV міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» (Кам'янець-Подільський, 25 жовтня 2018 р.); на V міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 19 листопада 2019 р.).

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи складає 129 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз проблеми показав, що в корекційно-логопедичній роботі з дошкільниками з ЗНМ необхідно враховувати значення невербальних засобів спілкування у формуванні базових передумов мовлення та розвитку повноцінної мовленнєвої діяльності. З'ясовано, що невербальне кодування і декодування є базою для мовної мотивації, мовної виразності та мовної семантики.

2. В ході дослідження встановлено, що у дошкільнят з ЗНМ стан невербальних засобів спілкування характеризується вираженими труднощами їх розуміння, неадекватністю вербально-невербального перекладу в еквіваленти значень, якісною своєрідністю невербального спілкування, недостатньою комунікативною орієнтованістю невербальних засобів спілкування та їх невідповідністю загальноприйнятим нормам вживання. виявлені недоліки невербального кодування і декодування підтвердили, що в умовах загального недорозвинення мови спостерігається незрілість невербальних передумов комунікативно-мовної інтенції, емоційної виразності мовлення та імовірнісного прогнозування.

3. Встановлено неоднорідність групи дітей з ЗНМ по успішності невербального кодування – декодування і виявлені індивідуально-типові варіанти порушень невербальних засобів спілкування: 1 тип характеризується вираженими труднощами невербального кодування, незрілістю передумов комунікативно-мовної інтенції і емоційної виразності мовлення при відносному збереженні розуміння невербальних засобів спілкування; 2 тип характеризується труднощами декодування невербальних засобів спілкування, несформованістю передумов імовірнісного прогнозування при відносному збереженні невербального вираження емоцій і значень; 3 тип відрізняється порушеннями розуміння і вживання невербальних засобів спілкування та комплексною незрілістю невербальних передумов мовлення.

4. Теоретично і методично обґрунтовано, розроблено і реалізовано модель навчання, орієнтованого на використання невербальних засобів спілкування в корекційно-логопедичній роботі. В експериментальному навчанні створені ситуації успішної, ефективної та комфортної невербальної взаємодії дітей з оточуючими; забезпечено вплив на базовий для мовлення сенсомоторний рівень; створені умови для формування полісенсорних еталонів емоцій і типових антиципуючих моделей; забезпечено формування зв'язку між словом і невербальним образом; надано вплив на формування умінь і навичок вербально-невербального вираження емоцій, значень, відносин та афективно-когнітивних ланцюжків подій.

5. Встановлено, що в процесі реалізації запропонованої моделі навчання необхідно враховувати вікові та індивідуально-типові особливості дітей, рівень розвитку мовлення дошкільнят.

6. Доведено, що створення спеціальних умов, які передбачають цілеспрямоване і поетапне формування невербальних засобів спілкування в корекційно-логопедичній роботі сприяє формуванню базових передумов мови і розвитку повноцінної мовленнєвої діяльності у дошкільнят з ЗНМ.

Подальші перспективи дослідження полягають в дослідженні взаємозв'язків в стані невербальних засобів спілкування з іншими сторонами психічного, соціального і комунікативного розвитку дошкільників з ЗНМ; у вивченні впливу традицій невербальної поведінки дорослих на мовленнєвий розвиток дітей даної категорії; у виявленні корекційно-розвиваючого ефекту та запропонованої моделі навчання в корекції інших дизонтогенетичних варіантів розвитку дошкільнят.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агавелян О.К. Общение детей с нарушениями умственного развития: автореф. дис. на соиск. учен. степ, д-ра психол. наук / Агавелян Оганес Карпетович. – М., 1989. – 34 с.
2. Акишина А.А. Жесты и мимика в русской речи: лингвистический словарь / А.А. Акишина, Х. Кано, Т. Е. Акишина. – М.: Рус. яз., 1991. – 144 с.
3. Ахутина Т.В. Нейролингвистический анализ динамической афазии: О механизмах построения высказывания / Т.В. Ахутина. – М.: Изд-во «Теревинф», 2002. – 144 с.
4. Бабина Г.В. Методика обогащения словарного запаса учащихся старших классов школы для детей с тяжелыми нарушениями речи (На материале лексико-семант. групп глаголов): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Бабина Галина Васильевна. – М., 1990. – 16 с.
5. Барменкова Т.Д. Характеристика нарушений связного речевого высказывания у детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Барменкова Татьяна Дмитриевна. – М., 1995. – 17 с.
6. Баилова Т. А. Условия формирования первоначальных жестов у слепоглохих детей / Т.А. Баилова // Дефектология. – 1987. – № 1. – С. 11–17
7. Безрукова О.А. Нарушения структурно–семантической организации текста и пути их преодоления у младших школьников с общим недоразвитием речи: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Безрукова Ольга Александровна. – М., 2003. – 18 с.
8. Бейтс Е. Интенции, конвенции и символы / Е. Бейтс, пер. с англ., ред. А.М. Шахнаровича // Психоллингвистика. – М.: Наука, 1984. – С. 58–101.
9. Бодалев А.А. Личность и общение / А.А. Бодалёв. – М.: Педагогика, 1983. – 324 с.

10. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте: психологическое исследование / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 460 с.
11. Брунер Дж. Онтогенез речевых актов / Дж. Брунер; пер. с англ., ред. А.М. Шахнаровича// Психолингвистика / Под ред. А.М. Шахнаровича– М.:Изд-во «Наука», 1984. – С. 21–49.
12. Вартамян И.А. Вопросы функциональной асимметрии мозга /И.А. Вартамян. – М.: Наука, 1988. – 176 с.
13. Валлон А. Психическое развитие ребёнка / А. Валон; пер. с фр. Л. И. Анцыреровой; ред. А. Н. Леонтьев. –М.: Просвещение, 1967. – 196 с.
14. Винарская Е.Н. Раннее речевое развитие ребенка и проблемы дефектологии /Е.Н. Винарская. – М.: Изд-во «Просвещение», 1987. – 163 с.
15. Власенко И.Т. Проблемы логопедии и принципы анализа речевых и неречевых процессов у детей с недоразвитием речи / И.Т. Власенко // Дефектология. – 1988. – №4. –С. 3–12.
16. Воробьева В.К. Лексико–семантические особенности связной речи школьников с моторной алалией / В.К. Воробьева // Расстройства речи и голоса в детском возрасте. – М., 1973. – С. 176–185.
17. Воронова А.П. Нарушения зрительного гнозиса у детей с речевой патологией / А.П. Воронова // Дефектология. – 1993. – №1. – С. 47–54.
18. Выготский Л.С. Орудие и знак в развитии ребенка / Л.С. Выготский // Собрание сочинений: в 6 т. – М.:Изд-во «Педагогика», 1984. – Т.6. – С.5–90.
19. Гаврилушкина О.П. Социализация и развитие знаково–символической деятельности у дошкольников, отстающих в развитии / О.П. Гаврилушкина// Ранняя социализация детей дошкольного возраста с особенностями психофизического развития: сб. докл. межреспубликанской научно–практической конференции. – Минск: Изд-во «Нар. Асвета», 1997. – С. 24–32.
20. Гаркуша Ю. Ф. Система коррекционных занятий воспитателя в

детском саду для детей с нарушением речи: методические рекомендации для воспитателей / Ю.Ф. Гаркуша – М. :Изд-во НПЦ «Коррекция», 1992. – 60 с.

21. Гаркуша Ю.Ф. Специальные преобразования педагогического пространства как стратегия воспитания детей с нарушениями речи / Ю.Ф. Гаркуша // Ребёнок. Раннее выявление нарушений речи и их преодоление. – 2-е изд., испр. – М.: Изд-во МПСИ, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2003. – С. 134–159.

22. Глухов В. П. Исследование состояния связной монологической речи детей старшего дошкольного возраста с общим речевым недоразвитием / В.П. Глухов // Дефектология. – 1986. – № 6. – С.73–78.

23. Глухов В. П. Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи / В.П. Глухов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. :Изд-во «АРКТИ»,2004.–168с.

24. Гордеева О.В. Развитие языка эмоций у ребёнка / О.В. Гордеева // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 137–149.

25. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации / И.Н. Горелов. – М.: Просвещение, 1980. – 104 с.

26. Горелов И.Н. Проблемы функционального базиса речи в онтогенезе / И.Н. Горелов – Челябинск:Изд-во ЧГПИ, 1974. – 116с.

27. Грибова О.Е. Психолингвистика и логопедия: вопросы, предположения / О.Е. Грибова // Дефектология. – 1999. – № 1. – С.3–12.

28. Грибова О.Е. К проблеме анализа коммуникации у детей с речевой патологией / О.Е. Грибова // Дефектология. – 1995. – № 6 – С. 7–16.

29. Грибова О.Е. К проблеме анализа феномена устойчивой формы общего недоразвития речи / О.Е. Грибова // Онтогенез речевой деятельности: норма и патология. Монографический сборник. – М.: Изд-во «Прометей» МПГУ, 2005. – С. 30–37.

30. Грибова О.Е. Проблемы реализации коммуникативного подхода в обучении детей с тяжёлой речевой патологией / О.Е. Грибова // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2002. – № 2. –С. 12–19.

31. Григорьева Г.В. Особенности владения невербальными средствами общения дошкольниками с нарушениями зрения / Г.В. Григорьева // Дефектология. – 1998. – № 5. – С. 76–87.

32. Григорьева Г.В. Особенности формирования и развития средств общения у дошкольников с нарушениями зрения / Г.В. Григорьева // Дефектология. – 1996. – № 4. – С. 84–88.

33. Гринфильд П.М. Информативность, пресуппозиция и выбор в однословных высказываниях символы / П.М. Гринфильд, пер. с англ., ред. А.М. Шахнаровича// Психолингвистика. – М.: Изд-во «Наука», 1984. – С. 208–220.

34. Гриншпун Б.М. Развитие коммуникативных умений у дошкольников в процессе логопедической работы над связной речью / Б.М. Гриншпун, В.И. Селиверстов // Дефектология. – 1988. – № 3. – С. 81–85.

35. Гриншпун Б. М. О принципах логопедической работы на начальных этапах формирования речи у моторных алаликов/ Б.М. Гриншпун// Нарушения речи и голоса у детей.– М.: Изд-во МПГИ им. В.И. Ленина, 1975. – С. 28–30.

36. Гриншпун Б.М. Недоразвитие речи у дошкольников / Б.М. Гриншпун // Дошкольное воспитание. – 1968. – №8. – С.63–67.

37. Громова О.Е. Идеографическая письменная система Блиссимволика как компенсирующая стратегия общения при отсутствии речи / О.Е. Громова // Дефектология. – 2000. – № 5. – С. 72–77.

38. Гуменная Г.С. Особенности воспроизведения текстового сообщения детьми с недоразвитием речи / Г.С. Гуменная, Т.Д. Барменкова// Психолингвистика и современная логопедия. – М.: Изд-во МПГУ, 1997. – С. 179–193.

39. Давидович Л.Р. Особенности развития речи у подростков и взрослых с моторной алалией: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Давидович, Людмила Рафаиловна.– М., 1980. – 25 с.

40. Диагностика нарушений речи и организация логопедической

работы в условиях дошкольного образовательного учреждения: сб. методических рекомендаций / Р.И. Лалаева [и др.] – СПб.:Изд-во «ДЕТСТВО-ПРЕСС», РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. – 240 с.

41. Елисеева М.Б. Лексикон ребёнка раннего возраста / М.Б. Елисеева // Речь ребёнка: ранние этапы. Труды постоянно действующего семинара по онто-лингвистике. – Выпуск первый – СПб.: Изд-во «Балтика», 2000. – С. 15–34.

42. Емельянова И.Д. Формирование предпосылок речевого высказывания у детей с общим недоразвитием речи в младшем дошкольном возрасте: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Емельянова, Ирина Дмитриевна.– М.,1998. – 16 с.

43. Ефименкова Л.Н. Формирование речи у дошкольников: дети с общим недоразвитием речи. Пособие для логопедов / Л.Н. Ефименкова. – М.:Просвещение, 1981. – 112с.

44. Жукова Н.С. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников: кн. для логопеда / Н. С. Жукова, Е. М. Мастюкова, Т. Б. Филичева.– Екатеринбург: Изд-о «АРД ЛТД», 1999. – 320 с.

45. Жукова Н.С. Преодоление недоразвития речи у детей: учеб. –метод, пособие / Н.С. Жукова. – М.: Соц.-полит, журн., 1994. – 96 с.

46. Зайцева Г.Л. Психолингвистические аспекты изучения жестового языка /Г.Л. Зайцева, Р.М. Фрумкина // Дефектология. – 1981. – № 1. – С. 14–23.

47. Зайцева Г.Л. Диалог с Л.С.Выготским о проблемах современной сурдопедагогики / Г.Л. Зайцева // Дефектология. – 1998 – № 3. – С.3–10

48. Зайцева Г.Л. Зачем учить глухих детей жестовой речи? / Г.Л. Зайцева // Дефектология. – 1995. – №2. – С.3–8.

49. Зальцман Л.М. Формирование коммуникативной компетентности незрячих детей средствами невербального общения / Л.М. Зальцман// Дефектология. – 2002. – №4. – С. 62–71.

50. Запорожец А.В. Восприятие и действие / А.В. Запорожец [и др.]. –

М.: Просвещение, 1967. – 322 с.

51. Золотнякова А.С. Роль экспрессии в узнавании ребенком–дошкольником эмоциональных состояний человека / А.С. Золотнякova// Ученые записки. – Л.: Изд-во ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1964. – Т. 254. – С. 171–199.

52. Ионова Т.Л. (Фридман) Типология экспрессивных средств в детской речи / Т.Л. Ионова (Фридман) // Проблемы онтолингвистики: сборник работ молодых исследователей / – СПб.: Изд-во ТОО «Бионт», 1997. – С. 27–351.

53. Исенина Е.И. Дословесный период развития речи у детей /Е.И. Исенина. – Саратов: Изд-во СГУ, 1986. – 163 с.

54. Исенина Е.И. Развитие дословесной коммуникации и деятельности спредметами у глухих и слышащих детей второго года жизни /Е.И. Исенина// Дефектология. – 1988. – № 3 – С. 76–81.

55. Исенина Е. И. Роль речи взрослых в развитии дословесной коммуникации и самосознания детей младенческого и раннего возраста / Е.И. Исенина// Дефектология. – 1990 – № 5 – С. 52–59.

56. Карпушкина Е.А. Формирование языковой способности у младших школьников с нарушениями речи: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук / Карпушкина Елена Александровна.– М., 2001. – 16 с.

57. Кириллова Е.В. Формирование предпосылок коммуникативной деятельности у безречевых детей. – автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Кириллова Елена Владимировна.– М., 2002. – 20с.

58. Кистенева Е.П. Понимание эмоциональных состояний умственно отсталыми детьми: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Кистинёва Екатерина Петровна.– М., 2000. – 16 с.

59. Ковалёв А.Г. Некоторые аспекты исследования невербальной коммуникации у человека / А.Г. Ковалёв // Вопросы психологии общения и познания людьми друг друга.– Краснодар: Изд-во Кубан. гос. Ун-та, 1979. – С. 14–24.

60. Ковшиков В.А. О некоторых проблемах изучения онтогенеза языка у детей / В.А. Ковшиков // Проблемы детской речи. – 1999 : материалы Всероссийской конференции. – Санкт-Петербург, 24-26 ноября 1999. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1999. – С.98–100.

61. Ковшиков В.А. Экспрессивная алалия / В.А.Ковшиков. – СПб.: Изд-во «Ин-т общегуманитарных исследований», 2001. – 96 с.

62. Кольцова М. М. Ребенок учится говорить / М.М. Кольцова. – М.: Изд-во «Советская Россия», 1973. – 192 с.

63. Кондратенко И.Ю. Формирование эмоциональной лексики у дошкольников с нарушениями речи / И.Ю. Кондратенко // Выявление и преодоление речевых нарушений в дошкольном возрасте: метод, пособие. – М.: Изд-во «Айрис-пресс», 2005. –С. 149–190.

64. Корнев А.Н. Системный анализ психического развития детей с недоразвитием речи: автореф. дис. на соиск. учен. степ. докт. психол. наук / Корнев Александр Николаевич. – СПб, 2007. – 36 с.

65. Краевская Н.А. Семантический аспект внутреннего программирования высказывания (экспериментальное исследование) / Н.А. Краевская // Экспериментальные исследования в психолингвистике. – М.: Наука, 1982. – С.120–128.

66. Кривовяз И.С. Пути коррекционно–педагогической работы с детьми младшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук / Кривовяз Ирина Степановна. – М., 1996. –17 с.

67. Лабунская В.А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) / В.А. Лабунская. – Ростов н/Дону :Изд-во «Феникс», 1986. – 136 с.

68. Лабунская В.А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание / В.А. Лабунская. –Ростов н/Дону: Изд-во «Феникс», 1999. – 608 с.

69. Лалаева Р.И. Особенности симультанного анализа и синтеза у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи / Р.И. Лалаева, А. Гермаковска// Дефектология. – 2000. – № 4. – С. 17–22.

70. Левина Р.Е. Изучение неговорящих детей / Р.Е. Левина // Хрестоматия по логопедии (извлечения и тексты): учеб. Пособие: В 2 тт. – Т. II. – М., 1997. – С.23–32.

71. Лепская Н.И. Язык ребенка (Онтогенез речевой коммуникации) / Н.И.Лепская.– М. : Изд-во МГУ, 1997. – 151 с.

72. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения / М.И. Лисина. – М.: Педагогика, 1986. – 144с.

73. Логопедия: учебник для студентов дефектол. фак. пед. высш. учеб. заведений / Л.С. Волкова [и др.]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Гуманитарный изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 680 с.

74. Лопатина Л.В. Формирование невербальных средств общения в работе с неговорящими детьми, имеющими двигательные нарушения / Л.В. Лопатина // Альтернативные средства коммуникации с неговорящими детьми. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2001. – С. 58–64.

75. Лурия А. Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия. – 2-е изд. – М: Изд-во МГУ, 1998. – 336 с.

76. Мастюкова Е.М. О нарушении гностических функций у учащихся с тяжелыми расстройствами речи / Е.М. Мастюкова// Дефектология. – 1976. – №1. –С. 5–12.

77. Мастюкова Е.М. Онтогенетический подход к структуре дефекта при моторной алалии / Е.М. Мастюкова// Дефектология. – 1981. – № 6. – С. 13–21.

78. Машкова Т.Н. Система работы по формированию неречевых средств общения у дошкольников с нарушением зрения / Т.Н. Машкова, В.З. Денискина // Дефектология. – 2001. – № 5. – С. 87–90.

79. Меграбян А. Психодиагностика невербального поведения / А. Меграбян. – СПб.: Изд-во «Речь», 2001 – 256 с.

80. Минаева В.М. Психологические особенности эмоционального развития ребёнка в дошкольном учреждении: дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук / Минаева Вера Михайловна.– М., 2000 – 185 с.

81. Миронова С.А. Речь взрослого как средство развития детей с общим недоразвитием речи / С.А. Миронова // Дефектология. – 1986. – №4. – С.64–69.

82. Миронова С.А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях: книга для логопеда / С.А. Миронова. – М.: Просвещение, 1981. – 208 с.

83. Орлова О.С. Нарушения голоса у детей: учебно–методическое пособие / О.С. Орлова. – М.: Изд-во «Астрель», 2005. – 125 с.

84. Основы теории и практики логопедии / Р. Е. Левина [и др.] – М.:Изд-во «Просвещение», 1967. – 367 с.

85. Павлова О.С. Формирование коммуникативной деятельности у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Павлова Ольга Сергеевна. – М., 1998. – 16с.

86. Першина Н.А. Коррекция отклонений в процессах восприятия, понимания и употребления тактильно-кинестезических знаков невербального общения у умственно отсталых детей:автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Першина Наталья Анатольевна. – Екатеринбург, 1999 –19 с.

87. Петшак В. Изучение эмоциональных проявлений у глухих и слышащих дошкольников / В. Петшак// Дефектология. – 1989. – № 6. – С. 55–65.

88. Рожкова Л.А. Особенности реактивности полушарий мозга при восприятии зрительной вербальной информации у детей с нарушениями речи и памяти / Л.А. Рожкова // Дефектология. – 2000. – № 2. – С. 13–21.

89. Самоукина Н.В. Игры в школе и дома: психотехнические упражнения и коррекционные программы / Н.В. Самоукина. – М.: Изд-во «Новая школа», 1993. – 144 с.

90. Седов К.Ф Становление дискурсивного мышления в онтогенезе / К.Ф.Седов // Возрастная психоллингвистика: хрестоматия. – М. : Изд-во «Лабиринт-МП», 2000. – С.276–310.

91. Семаго Н.Я. Контурный С.А.Т.–Н. / Н.Я. Семаго // Школьный психолог. – 1999. – №10.
92. Семаго Н.Я. Тест «Рука» / Н.Я. Семаго // Школьный психолог. – 1999. – № 6.
93. Сергиенко Е.А. Раннее когнитивное развитие: новый взгляд / Е.А. Сергиенко.– М.: Ин-т психологии РАН, 2006. – 464 с.
94. Соботович Е.Ф. Нарушения синтагматической и парадигматической системы речи у детей с моторной алалией / Е.Ф. Соботович// Дети с проблемами в развитии. – 2006. – № 1. – С. 12–16.
95. Соботович Е.Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции (Дети с нарушением интеллекта и моторной алалией): учеб. пособие / Е.Ф.Соботович. –М.:Изд-во «Классик-стиль», 2003. – 160 с.
96. Соколянский И.А. Усвоение слепоглухонемыми детьми грамматического строя речи / И.А. Соколянский // Доклад АПН РСФСР. – Вып. 1. – 1959. – С.121–124.
97. Соловьева Л.Г. Особенности коммуникативной деятельности детей с общим недоразвитием речи / Л.Г. Соловьёва // Дефектология. – 1996. – № 1. – С.62–66.
98. Сосновский Б.А. Лабораторный практикум по общей психологии / Б.А. Сосновский. –М.:Изд-во «Просвещение», 1979. – 156 с.
99. Сохин Ф.А. Психолого-педагогические условия развития речи дошкольников в детском саду / Ф.А. Сохин // Повышение эффективности воспитательно-образовательной работы в дошкольных учреждениях. – М.: Просвещение, 1988. –С. 37–45.
100. Специальные коррекционные программы для дошкольников с тяжелыми нарушениями зрения / Л.М. Шипицына [и др.]. – СПб.: Изд-во ИСП и П, 1995. – 154 с.
101. Спирова Л.Ф. Особенности речевого развития учащихся с тяжелыми нарушениями речи (I–IV классы) / Л.Ф. Спирова. – М.: Просвещение, 1980. –192с.

102. Стернина Т.З. Понимание эмоциональных состояний другого человека детьми с нарушением умственного развития / Т.З. Стернина // Дефектология. – 1988. – № 3. – С. 8–15.

103. Трауготт Н.Н. К вопросу об организации и методике речевой работы с моторными алаликами/ Н.Н. Трауготт// Хрестоматия по логопедии (извлечения и тексты): учеб. пособие: В 2 тт. – Т. II. – М.: Изд. центр ВЛА-ДОС, 1997.–С. 3–23.

104. Усанова О.Н. Психолого-педагогическое изучение детей с нарушениями речи / О.Н. Усанова // Дефектология. – 1993. – № 2. – С.3–12

105. Ушакова Т.Н. Функциональные структуры второй сигнальной системы. Психофизиологические механизмы речи / Т.Н. Ушакова. – М.: Изд-во «Мысль», 1979. – 248 с.

106. Ушакова Т.Н. Принципы развития ранней детской речи / Т.Н. Ушакова // Дефектология. – 2004. – № 5. – С. 4–15.

107. Федосеева Е.Г. Формирование коммуникативных умений у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: автореф. дис. на соиск.учен. степ. канд. пед. наук / Федосеева Елена Геннадьевна. – М., 1999. – 16 с.

108. Филичева Т.Б. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста: практическое пособие / Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина. – М.: Изд-во «Айрис-пресс», 2004. – 224 с.

109. Фишман М.Н. Мозговые механизмы, обуславливающие отклонения в речевом развитии у детей / М.Н. Фишман // Дефектология. – 2001. – №3.–С. 3–9.

110. Фрумкина Р.М. Применение альтернативных средств коммуникации в коррекционно-педагогической работе воспитателя / Р.М. Фрумкина, Т. Браудо// Коррекция и развитие. – Вып. 6. – М., 1999. – С.44–49.

111. Халилова Л.Б. Психолингвистический анализ грамматики (на материале дизонтогенеза) / Л.Б. Халилова // Дети с проблемами в развитии. –

2005. – №1. – С. 17–21.

112. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи: учеб. пособие для студ. высших уч. заведений / С.Н. Цейтлин.– М.: Изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

113. Цветкова Л.С. Роль зрительного образа в формировании речи у детей с различными формами речевой патологии / Л.С. Цветкова, Т.М. Пирцхалайшвили// Дефектология.– 1975. – №5. – С. 15–23.

114. Чаладзе Е.А. Формирование текстообразования у дошкольников с экспрессивной алалией в процессе логопедической работы: дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Чаладзе Елена Автандиловна. – М., 2001. – 171 с.

115. Шахнарович А.М. Психолингвистический анализ семантики и грамматики (на материале онтогенеза речи) / А.М. Шахнарович, Н.М. Юрьева. – М.: Изд-во «Наука», 1990. – 168 с.

116. Шаховская С.Н. Алалии / С.Н. Шаховская // Расстройства речи у детей и подростков. – М., 1969. – С. 156–176.

117. Шаховская С.Н. Развитие невербальных и вербальных средств коммуникации у безречевых детей / С.Н. Шаховская // Онтогенез речевой деятельности: норма и патология. Монографический сборник. – М.: Изд-во «Прометей» МПГУ, 2005. – С. 149–155.

118. Шипицина Л.М. Нейропсихологические аспекты диагностики детей в процессе коррекционно-развивающего обучения / Л.М. Шипицина// Дефектология. – 1999. – № 5. – С. 3–10.

119. Шкловский В.М. О возможности использования невербальных символических уровней коммуникации у больных с афазией (в случае длительного отсутствия положительной динамики восстановления) / В.М. Шкловский, Т.Г. Визель, Т.Г. Боровенко// Дефектология. – 1982. – №2 – С. 3–1.

120. Щетинина А.М. Восприятие и понимание дошкольниками эмоционального состояния человека: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук психол. наук / Щетинина, Анна Михайловна – Л., 1984 – 16 с.

121. Эльконин Д. Б. Детская психология / Д.Б. Эльконин. – М.: Изд-во «Учпедгиз», 1960. – 328 с.
122. Юртайкин В.В. Пути повышения эффективности коррекционно-воспитательной работы в группах для дошкольников с общим недоразвитием речи / В.В. Юртайкин, Л.Н. Ефименкова// Дефектология. – 1981. – №1.–С.74–80.
123. Якобсон П.М. Общение людей как социально–психологическая проблема / П.М. Якобсон. – М.: Знание, 1973 – 32 с.
124. Якунина К.В. Развитие кинетических средств коммуникации у дошкольников с недоразвитием речи: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Якунина Клара Владимировна. – М., 2000. – 16 с.
125. Ястребова А.В. Логопедическая помощь учащимся общеобразовательных школ. Сообщение 1. Некоторые вопросы организации логопедической работы в общеобразовательной школе / А.В. Ястребова, Т.П. Бессонова // Дефектология. – 1994. – № 1. – С. 30–36.
126. Ястребова А.В. Комплекс занятий по формированию у детей 5 лет рече-мыслительной деятельности и культуры устной речи / А.В. Ястребова, О.И. Лазаренко. –М.:Изд-во «АРКТИ», 2001. – 144 с.